

δύο υιούς τον Βάντση και τον Χριστόφορο, κοντά στην οποία και έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του (1904-1907)¹⁵.

Αυτοί, εν ολίγοις, υπήρξαν οι βιογραφηθέντες λόγιοι που έδρασαν στην Έδεσσα σε καιρούς χαλεπούς για την πόλη και την περιοχή της, γύρω από τους οποίους κινήθηκαν ευάριθμοι Έδεσσαίοι που φρόντισαν να περιφρουρήσουν τους συμπολίτες τους από την λύμη του Πανσλαβισμού και της Ουνίας.

ΑΘΑΝ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ ΣΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ. (Οι εκθέσεις του "Κέντρου Βοδενών" κατά το 1905)

Το Αρχείο και η Ηγεσία του Κέντρου Βοδενών

Παρά την πληθώρα απομνημονευμάτων, μονογραφιών, αλλά ακόμα και συνθετικών εργασιών για την ένοπλη φάση του Μακεδονικού Αγώνα, ελάχιστα έχουν γίνει γνωστά για τη μυστική οργάνωση που κατηύθυνε επιτοπίως την όλη προσπάθεια. Ακόμη λιγότερα, βέβαια, είναι γνωστά για τη Μυστική Οργάνωση της Έδεσσας, δηλ. το "Κέντρο Βοδενών"¹.

Είναι γνωστό ότι η συστηματική οργάνωση του ελληνικού αμυντικού αγώνα άρχισε με την ανάληψη από τον Λάμπρο Κορομηλά του Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης το Μάιο του 1904 και τη στελέχωσή του με στρατιωτικούς από το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Αυτό υπήρξε και το "Κέντρο", τουλάχιστον στην περιοχή αρμοδιότητας του Γενικού Προξενείου που κάλυπτε το βιλαέτι Θεσσαλονίκης. Σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την έλευση του Κορομηλά και των αξιωματικών, άρχισαν να οργανώνονται περιφερειακά κέντρα σε διάφορες πόλεις, τα οποία συντηκούσαν από άλλα μικρότερα δορυφορικά υποκέντρα σε γειτονικές κωμοπόλεις ή κεφαλοχώρια. Τα κέντρα διευθύνονταν, όπως φαίνεται, από ένα μικρό, συνήθως τριμελή συνωμοτικό πυρήνα, ενώ γύρω τους δραστηριοποιούνταν πολλά άτομα, χωρίς ίσως να έχουν σαφή γνώση για τη σύνθεση της τοπικής ηγεσίας του μυστικού αγώνα στην περιοχή τους². Αυτό,

1. Στοιχεία για τη συμμετοχή της Έδεσσας και της περιοχής της στην περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, καθώς και για τους πρωταγωνιστές του Κέντρου υπάρχουν διάσπαρτα σε διάφορες πηγές, όχι όμως όλες φερέγγυες ως προς την ακρίβεια ή πληρότητα των στοιχείων. Ξεχωρίζονται εκείνες που βασίζονται σε πρωτογενείς αρχειακές πηγές, όπως η έκδοση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην Γεγονότα, Αθήνα 1979, Αθ. Ε. Καραθανάσης, "Η πνευματική κίνηση στην Έδεσσα και την περιοχή της κατά τον 19ο αιώνα", Πραγματεία περί Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 70-96. Κώστα Σταλίδης, Η Έδεσσα στα Χρόνια της Τουρκοκρατίας 14ος αιώνας-1912, Α, Έδεσσα 1988, βλ. επίσης Άγγελου Ανεστόπουλου, Ο Μακεδονικός Αγών 1903-1908, Θεσσαλονίκη 1965. Ευσταθίου Στουγιαννάκη, Έδεσσα η Μακεδονική εν τη Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1933. Ενδιαφέροντα στοιχεία υπάρχουν σε μελετήματα στα Έδεσσαϊκά Χρονικά, εφ. Έδεσσαϊκή.

2. Δεν είναι απολύτως σαφές, πότε ακριβώς συνεστήθη το Κέντρο Βοδενών. Υπάρχουν βέβαια πληροφορίες για διάφορες μυστικές δραστηριότητες στην Έδεσσα ήδη κατά το 1901. Ο Στουγιαννάκης, ό.π., σ. 259, αναφέρει ότι η άμυνα έναντι των κομιτατζήδων άρχισε να προετοιμάζεται το 1903. Ορθώς προσθέτει ότι το Κέντρο ήταν παράρτημα της Επιτροπής Θεσσαλονίκης. Φαίνεται όμως ότι νωρίτερα, μέσα στο 1904, υπήρχε σύνδεση και με το Μοναστήρι. Είναι γνωστό ότι η πρώτη ολοκληρωμένη μυστική οργάνωση σε αστικό κέντρο υπήρξε η "Εσωτερική Οργάνωση" που συστάθηκε τον Ιανουάριο 1904. Στο πρότυπο αυτής, έγιναν ανά-

15. Βλ. τα σχετικά βιβλιογραφικά στο περιοδικό Μακεδονικά, 19 (1979) 252-258 και 24 (1984) 209-215.

στην περίπτωση της Έδεσσας, πιστοποιείται και από το γεγονός ότι έγγραφε μαρτυρίες ή και ιστορικές μελέτες που είδαν το φως της δημοσιότητας μετά την απελευθέρωση, εμφανίζουν κάποια σύγχυση ως προς τα πρόσωπα που είχαν αποτελέσει την καθοδήγηση του Κέντρου "Β" Βοδενών³.

Από την αλληλογραφία που διασώθηκε στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών προκύπτει ότι οι υπεύθυνοι του Κέντρου τηρούσαν τους κανόνες της συνωμοτικότητας με χρήση ψευδωνύμων, συνθηματικών λέξεων και υπονοούμενων⁴.

Όπως θα φανεί στη συνέχεια, οι αναφορές-εκθέσεις του Κέντρου Βοδενών προς το Κέντρο της Θεσσαλονίκης, ή και προς άλλους παράγοντες του ελληνικού αγώνα (εκπαιδευτικούς, ιερωμένους, οπλαρχηγούς) έχουν μια αμεσότητα και ένα πλούτο στοιχείων και πληροφοριών για γεγονότα και πρόσωπα που δεν απαντάται στην επίσημη αλληλογραφία των προξενείων.

Λογες μυστικές οργανώσεις σ' άλλα κέντρα της Μακεδονίας, μεταξύ των οποίων και η Έδεσσα (ΔΙΣ, ό.π., σ. 211-212). Η οργάνωση του Μοναστηρίου τελούσε σε στενή επαφή με το Μακεδονικό Κομιτάτο των Αθηνών (Καλαποθάκη). Καθόλου απίθανο, λοιπόν, οι άνθρωποι της οργάνωσης στην Έδεσσα και στην περιφέρειά της να είχαν επαφή με το Κομιτάτο, πριν ακόμα φθάσει ο Κορομηλάς στο Γεν. Προξενείο Θεσσαλονίκης (Μάιος 1904) και αναλάβει στο Βιλαέτι Θεσσαλονίκης τη διοργάνωση των μυστικών κέντρων.

Χρήσιμη είναι η πληροφορία επιστολής αγωνιστή από το Βλάδοβο προς το Κέντρο Βοδενών, όπου φαίνεται ότι ο επιστολογράφος υπήρξε μέλος της "Εσωτερικής Οργάνωσης" από το Νοέμβριο 1904 και συνεργαζόταν με το Κομιτάτο (προφανώς του Καλαποθάκη). "Παρμενίων" προς "Φίλιππον" 17-6-05 (με συνημμένη έκθεση). Βλ. επίσης έκθεση του Κέντρου Βοδενών προς το Προξενείο Θεσσαλονίκης από 2-7-1905, με παράπονα των υπευθύνων Έδεσσαίων για την ασυνεννοησία μεταξύ των δύο Κέντρων.

3. Ο Στουγιαννάκης ό.π., σ. 259 αναφέρει ως Πρόεδρο του Κέντρου Βοδενών τον Δημ. Ρίζο, Γραμματέα τον Αθ. Φράγκο και Ταμία τον Ι. Χατζηνίκο. Τους ίδιους μνημονεύει και ο Μυλωνάς, αναφέροντας εσφαλμένα το Χατζηνίκο ως Ευάγγελο και δάσκαλο, ενώ ήταν βιομήχανος, βλ. Ι.Γ. Μυλωνάς, "Ο παπα-Σιβέννας της Εδέσσης", Μακεδονική Ζωή, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 34-35. Ο Κώστας Σιβέννας, γιος του παπα-Σιβέννα, αναφέροντας τη σύλληψη το 1912 ηγετικών παραγόντων της Έδεσσας, εμφανίζει ως μέλος της Επιτροπής του Μακεδονικού Αγώνα τους Αθ. Ρίζο (Διευθυντή του ημιγυμνασίου που διαδέχθηκε τον Φράγκο), Ιω. Χατζηνίκο, Κ. Σαλαμπάση και Παπασιβέννα. Κ. Σιβέννα, Η Έδεσσα επί Τουρκοκρατίας, Λαογραφική Περιγραφή, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 65. Ο Δ. Αντωνιάδης, "Το Γυμνάσιο Εδέσσης", Εδεσσαϊκά Χρονικά, Ιανουάριος-Απρίλιος 1972, σ. 21, αναφέρει τους Αθ. Φράγκο, Δημ. Ρίζο και Ιω. Χατζηνίκο ως Διοικούσα Επιτροπή του Αγώνα, αλλά προσθέτει - μάλλον "τιμής ένεκεν" - "υπό την προεδρία του φλογερού μητροπολίτου Εδέσσης Στεφάνου". Ο Ανεστόπουλος, ό.π., σ. 78, αναφέρει τους ανωτέρω τρεις μαζί και τον παπα-Σιβέννα.

Ωστόσο, το πρόβλημα του αριθμού των μελών που αποτελούσαν το Κέντρο ξεκαθαρίζεται οριστικά από την επιστολή "Παρμενίωνος" προς "Φίλιππο" της 3/11/05, με την οποία εκφράζονται συγχαρητήρια για την απονομή στο Γενικό Πρόξενο Λ. Κορομηλά του Χρυσού Σταυρού του Σωτήρος. "Παρακαλούμεν υμάς" έγραφε, "να διαβιβάσετε τω υμετέρω προϊστάμένω τα θεράμα και ειλικρινή και των τριών ημών συγχαρητήρια...". Εφόσον ο Όμηρος είναι ο Παπασιβέννας, η τριόικα του Κέντρου Β αποτελείται από τους Ρίζο-Φράγκο-Παπασιβέννα.

4. Βλέπε Παράρτημα Α "Ψευδώνυμα και Συνθηματικές Λέξεις".

Το ανέκδοτο υλικό, στο οποίο στηρίζεται η παρούσα μελέτη, προέρχεται από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, στα πλαίσια μιας γενικότερης έρευνας που διεξήγαγα για την ιστορία της Μακεδονίας, είχαν περιέλθει στην κατοχή μου αντίγραφα των εκθέσεων του Κέντρου Βοδενών⁵. Δεν είχα, όμως, μέχρι σήμερα τη δυνατότητα να τις αξιοποιήσω. Με την ευκαιρία της διοργάνωσης του Α' Πανελληνίου Συμποσίου "Η Έδεσσα και η περιοχή της", ο γνωστός ιστοριοδίφης και μελετητής της ιστορίας της Έδεσσας, Γιώργος Τουσίμης, είχε την καλωσύνη να θέσει στη διάθεσή μου πρόσθετα έγγραφα από το ίδιο αρχείο⁶. Έτσι σχηματίστηκε μία ικανοποιητική συλλογή ανέκδοτων εγγράφων με εξαιρετικά ενδιαφέρον υλικό για τον αμυντικό αγώνα στην Έδεσσα και την περιοχή της κατά την ιδιαίτερα κρίσιμη χρονιά του 1905.

Τα περισσότερα από τα έγγραφα αυτά έφεραν την υπογραφή "Παρμενίων", ενώ ένας μικρότερος αριθμός την υπογραφή "Ευμένης". Η ύπαρξη πολλών ψευδωνύμων και συνθηματικών λέξεων στη μυστική αλληλογραφία καθιστούσε δύσκολη την αξιολόγηση των πληροφοριών και τη συσχέτιση με γνωστά πρόσωπα, που είχαν αναπτύξει αξιολογή δράση στην Έδεσσα. Ιδιαίτερα αναγκαία ήταν η αποκάλυψη του προσώπου που κρυβόταν πίσω από το ψευδώνυμο "Παρμενίων", γιατί το περιεχόμενο των εγγράφων τον αναδείκνυε σε ηγετική προσωπικότητα του αγώνα του Ελληνισμού στην περιοχή. Η αποκρυπτογράφηση επιτεύχθηκε, όταν μπόρεσα να ταυτίσω το γραφικό χαρακτήρα του συντάκτη των εκθέσεων με διάφορες επιστολές παλαιότερων ετών που είχα σε φωτοτυπία επίσης από το ΑΥΕ. Οι επιστολές εκείνες υπογράφονταν από τον Αθανάσιο Φράγκο, διευθυντή την εποχή εκείνη του ημιγυμνασίου Βοδενών. Αυτός, λοιπόν ήταν ο "Παρμενίων", Γραμματέας της τριανδρίας του Κέντρου Βοδενών⁷. Οι αποδέκτες των εκθέσεων αναφέρονται στις προσφωνήσεις ως (α) "Φίλιππος", (β) "Σεβασμιώτατος", (γ) "Ελλόγιμος Φίλος", (δ) "Αγαπητός". Από την προσεκτική μελέτη και διασταύρωση του περιεχομένου των εκθέσεων προ-

5. Μετά πάροδο μιας εικοσαετίας περίπου θα ήθελα εδώ να ευχαριστήσω τις δύο νεαρές τότε πτυχιούχους της Φιλοσοφικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, που με βοήθησαν στην έρευνα του ΑΥΕ, τη Μαριέττα Οικονομοπούλου, δίδακτρα Ιστορίας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και σήμερα ανώτερο στέλεχος στη Μεταφραστική Υπηρεσία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, και τη Λίλιαν Καραλή, δίδακτρα του Πανεπιστημίου Παρισίων και σήμερα Λέκτορα Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

6. Τα περισσότερα έγγραφα του Κέντρου "Β" βρέθηκαν στο ΑΥΕ, Φάκ. Α' 1905/ΑΑΚ, ΣΤ-Ζ (ΕΕΕΠ. Ήπειρος). Η εμπειρική ταξινόμηση και η όλη κατάσταση που επικρατεί στο Αρχείο αυτό - γνωστή από χρόνια στους ιστορικούς ερευνητές - δεν παρέχουν εχέγγυα ότι έχουν εντοπισθεί όλα τα σχετικά έγγραφα του Κέντρου Βοδενών.

7. Δεν υπάρχει αυτοτελής βιογραφία για τον Αθανάσιο Φράγκο, αλλά διάσπαρτες αναφορές στο πολυσχιδές εκπαιδευτικό, κοινωνικό, εθνικό έργο του στην Έδεσσα. Βλ. ενδεικτικά τα έργα που αναφέρονται στις υποσημειώσεις 1 και 3.

κύπτει ότι οι αποδέκτες ήταν αντίστοιχα: (α) ο αρμόδιος αξιωματικός του Προξενείου την εποχή εκείνη, (β) ο Γενικός Πρόξενος Λ. Κορομηλάς, (γ) ο Γενικός Επιθεωρητής Σχολείων στη Θεσσαλονίκη Δημήτρης Σάρος και (δ) ο Καπετάν Ακρίτας, δηλ. ο υπολοχαγός τότε Κωνσταντίνος Μαζαράκης.

Παρέμενε, όμως, πρόβλημα η ταυτότητα του “Ευμένη”. Τελικά, το κλειδί για την αποκάλυψή του μου το πρόσφερε μια απλή - όχι συνθηματική - επιστολή, σταλμένη από την Έδεσσα στον Γενικό Επιθεωρητή Σχολείων Σάρο στη Θεσσαλονίκη, με αίτημα τη χορήγηση υποτροφιών σε νέους Έδεσσαίους. Μου έκανε εντύπωση η επικεφαλίδα της επιστολής: “Εν Εδέσση τη .....”. Την εποχή εκείνη σπάνια γινόταν χρήση της αρχαιοελληνικής ονομασίας των Βοδενών. Κάτι μου θύμιζε η διατύπωση αυτή. Ξαναμελέτησα το φάκελο του Κέντρου. Οι αναφορές του μηνός Αυγούστου 1905 δεν είχαν το γραφικό χαρακτήρα του Παρμενίωνα, ενώ έφεραν την υπογραφή “Ευμένης”. Στην επικεφαλίδα ο τόπος και η ημερομηνία ήταν ταυτόσημοι με την επιστολή προς τον Σάρο: “Εν Εδέσση τη ....”. Επιπλέον, ο γραφικός χαρακτήρας ήταν απαράλλακτος με εκείνο των εκθέσεων που υπογράφονταν από τον “Ευμένη”. Διέφερε η υπογραφή: Δ. Ρίζος. Ο “Ευμένης” είχε αποκαλυφθεί: ήταν ο γνωστός γιατρός της Έδεσσας, Δημήτριος Ι. Ρίζος, Πρόεδρος του Κέντρου⁸.

Δεν βρήκα άλλη υπογραφή. Ωστόσο ένα ψευδώνυμο επανερχόταν αρκετές φορές στις εκθέσεις: “Όμηρος”. Από τα στοιχεία ή τις ενέργειες που αποδίδονταν σ’ αυτόν, φαίνεται ότι ήταν άτομο με κύρος και σοβαρές αρμοδιότητες σχετικά με τη μυστική ελληνική δραστηριότητα στην Έδεσσα και στην περιοχή. Ήταν άραγε ο βιομήχανος Ιωάννης Χατζηνίκος, τον οποίο αναφέρει ο ιστορικός της Έδεσσας Ευστ. Στουγιαννάκης, ως μέλος της τριανδίας του Κέντρου;⁹ Ή μήπως κάποιος άλλος έγκριτος Έδεσσαίος που επωμιζόταν ιδιαίτερα σοβαρά καθήκοντα και μυστικές αποστολές και, όπως φαίνεται από τις διασυνδέσεις και τις γνωριμίες του, κατείχε σημαντική επιρροή στην ευρύτερη κοινωνία της Έδεσσας, ακόμα και μεταξύ των Τούρκων;

Ας σταχυολογήσουμε ορισμένες αναφορές στον “Όμηρο” (σε παρένθεση η ημερομηνία του εγγράφου):

- Με εντολή του “Όμηρου”, ο “Παρμενίων” δίδει χρήματα στον πρώην Τούρκο τσαούση Μεσημερίου που τοποθετήθηκε στο χωριό Άρσεν (2.11.1905).

- Ο “Παρμενίων” αναφέρει ότι ο “Όμηρος” φιλοξενεί αντάρτες σπιτι του μετά από συμπλοκή (13.7.05).

- Ο “Ευμένης” (20.7.1905) αφήνει να εννοηθεί ότι ο “Όμηρος” έχει το κύρος και διασυνδέσεις να διαπραγματευθεί με τους τοπικούς Τούρκους. Προσθέτει επίσης ότι ο “Όμηρος” κατεβαίνει στη Θεσσαλονίκη για να συζητήσει με το Κέν-

8. Ομοίως.

9. Στουγιαννάκης, ό.π., σ. 259.

τρο ενέργειες παραδειγματισμού, δηλ. αντίποινα κατά των Βουλγάρων (20.7.05).

Στις 2.7.1905 ο “Παρμενίων” απευθύνεται προς “φίλιτον” και γράφει ότι ο “Όμηρος” έγραψε για το θέμα των νοφουζίων (απογραφή) “προς τον συνάδελφόν του και τούτο προς γνώσιν σας”. Τί είναι ο συνάδελφος; (γιατρός; εκπαιδευτικός; ιερωμένος; στρατιωτικός;). Αλλά ο “Όμηρος” φαίνεται να δραματίζει ουσιαστικό ρόλο και στην καθοδήγηση του αγώνα. Γράφει ο “Παρμενίων”: “Ο Όμηρος αγανακτεί δια την οπισθοδρόμησιν σπουδαιών υποθέσεων ελλείψει συνεννοήσεως των δύο αυτόθι κέντρων” (2/7/05). Εννοεί προφανώς τη διάσταση απόψεων μεταξύ του Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης (Κορομηλάς) και του Μακεδονικού Κομιτάτου της Αθήνας (Καλαποθάκης)¹⁰.

Και μόνο από τις αναφορές αυτές φαίνεται ότι πρόκειται για ντόπιο Έδεσσαίο που παίρνει πρωτοβουλίες και φαίνεται να ασκεί επιρροή ακόμη και στα άλλα δύο μέλη της τριόικας, τον “Παρμενίωνα” και τον “Ευμένη”. Μόνο μια τέτοια προσωπικότητα συνδυάζει τα στοιχεία αυτά: ο Αρχιερατικός Επίτροπος της Μητροπόλης Εδέσσης Παπα - Ιωάννης, ο γνωστός Παπα - Σιβένας¹¹.

Μπορούμε λοιπόν να καταλήξουμε ότι το Κέντρο Βοδενών - τουλάχιστον στην περίοδο 1905-αποτελείται από την τριανδρία Δημ. Ι. Ρίζου, Αθ. Φράγκου και Παπα - Σιβένα¹².

Από την αλληλογραφία, ωστόσο, προβάλλει η ηγετική φυσιογνωμία του Γραμματέα του Κέντρου, Αθαν. Φράγκου, του εκπαιδευτικού, που από τα μέσα της δεκαετίας του 1870, σημάδεψε τα εκπαιδευτικά ζητήματα και πρωτοστάτησε στις εθνικές κινητοποιήσεις της Έδεσσας και της περιοχής της για μία 30ετία και πλέον.

Γύρω ή και ανεξάρτητα από τη μυστική τριανδρία του Κέντρου, κινείται ένας ολόκληρος κόσμος. Η Εκκλησία με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Στέφανο και ιδιαίτερα με τη σύμπραξη του Παπα - Σιβένα. Ο εμπορικός κόσμος, με τις βιομηχανίες και τα ακμάζοντα εμπορικά. Ο εκπαιδευτικός κόσμος, οι δάσκαλοι

10. “Παρμενίων” προς “Φίλιτον” 2.7.05.

11. Βιογραφικά για τον παπα-Σιβένα, Α. Δαλαμάγκα, “Ο Μακεδονομάχος Παπασιβένας”, Έδεσσαϊκά Χρονικά, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1973, σ. 26-29. Πληρέστερη, στον Ανεστόπουλο, ό.π., σ. 78-85 και διάσπαρτα σε μονογραφίες για την Έδεσσα. Τελευταία ο Γ. Τουσίμης επέσυρε την προσοχή μου στο άρθρο του, “Ο Όμηρος και η Ομηρούπολις” στα Ανάλεκτα, έκδοση Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Έδεσσας, Τεύχος 3, όπου ταυτίζεται ο “Όμηρος” με τον παπα-Σιβένα.

12. Στο Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης καταχωρούνται την ίδια εποχή στον υποφάκελο του Κέντρου Βοδενών αναφορές κάποιου “Ρένου”. Πρόκειται για τον πράκτορα του Κέντρου στο Βέρτικοπ (Σκύδρα) Παντελή Αγοραστό, σιδηροδρομικό εκ Μοναστηρίου, ο οποίος φαίνεται να καλύπτει τα γεγονότα και να προβαίνει σε ενέργειες ανάλογες των ιδυνόντων του Κέντρου, στην περιοχή του κάμπου.

και δασκάλισσες, που βρίσκονταν στο στόχαστρο των κομιτατζήδων, αλλά συνέχιζαν το έργο τους, καταβάλλοντας όμως βαρύ τίμημα στον αγώνα¹³.

Χρονικά η έναρξη της συγκροτημένης λειτουργίας και δράσης της εσωτερικής μυστικής οργάνωσης στην περιοχή Έδεσσας θα πρέπει να τοποθετηθεί προς το τέλος του 1904. Επιστολή του Γεωργίου Πέιου, πολύτιμου στελέχους της Οργάνωσης στο Βλάδοβο, σταλμένη στο Κέντρο Βοδενών με ημερομηνία 16/6/1905, πληροφορεί ότι από το Νοέμβριο 1904, μετά τη σύσταση της Εσωτερικής Οργάνωσης υπηρετεί από τους πρώτους και ανελλιπώς στις τάξεις του Κεντρικού Κομιτάτου¹⁴.

Το αρχαικό υλικό του Κέντρου είναι ιδιαίτερα χρήσιμο όχι μόνο για την τοπική ιστορία της Έδεσσας και της περιοχής της, αλλά και για τη γενικότερη εικόνα του Μακεδονικού Αγώνα. Στοιχεία και προβληματισμοί που αναδύονται από την αλληλογραφία των Έδεσσαίων αγωνιστών βοηθούν στην κατανόηση της ιδιοτυπίας του πολέμου αυτού, που υπήρξε μοναδικός στο είδος του στη χορεία τόσων άλλων που διεξήγαγε ο Ελληνισμός στα πλαίσια των εθνικο-απελευθερωτικών προσπαθειών του για τη δημιουργία ενός ελεύθερου και ενιαίου ελληνικού κράτους.

Η επεξεργασία του υλικού χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο, επισημαίνονται τα θέματα εκείνα που, ενώ απασχολούν το Κέντρο Βοδενών, εντάσσονται και στις γενικότερες στρατηγικές επιλογές και επιδιώξεις του Αγώνα. Στο δεύτερο, το υλικό αξιοποιείται σε σχέση με τη μικρο-ιστορία της Έδεσσας και της περιοχής.

Η μορφή του ένοπλου Αγώνα

Οι σχέσεις με τους Τούρκους

Κεντρική θέση στους προβληματισμούς και τις ενέργειες του Κέντρου κατέ-

13. Βλ. Αγγελική Τσιώμη-Μεταλλινού, Λεύκωμα του Μακεδονικού Αγώνα 1900-1912, Θεσσαλονίκη (1933;), σ. 23-24, όπου περιγράφει και τη δική της εμπειρία ως νεαρής δασκάλας στο Μεσημέρι.

14. Διαβιβάζοντας στο Προξενείο το αίτημα για μικρή οικονομική ενίσχυση του Γεωργίου Πέιου, λόγω μεγάλης οικονομικής αδυναμίας του, ο Φράγκος γράφει (17.6.1905): "Εσωκλείομεν μίαν αναφοράν του εκ Βλ. [αδόβου] Πέιου, όστις είναι εργάτης εν τη σιδηροδρομική γραμμή μετά του υιού του. Πατήρ δε και υιός ως ευταξίαι σπουδαίας υπηρεσίας προσέφεραν και εν τώ μέλλοντι θα προσφέρωσιν εις την εθνικήν υπόθεσιν, διότι είναι και οι δύο ενθουσιώδεις ζηλωταί του αγώνος. Είναι δε εν τη υπηρεσία και οι δύο από 6 ή 7 μηνών και ούτε οβολόν παρ' ημίν έλαβον ούτε οδοιπορικά έξοδα δια πολλάς οδοιπορίας. Ο υιός δε είναι εκείνος, όστις το ατυχές σώμα του ατυχούς Ρουμελιώτου επέρασε δια της [σιδηροδρομικής] γραμμής και προέπειψε μέχρι τίνος, ότε δε ηθέλησεν ο πολύκλαυστος εκείνος εθνομάρτυς να δώση τω νέω τούτω δίλιρον αμοιβήν, δεν εδέχθη ούτος αυτήν, και τότε ο αρχηγός του εδώρησεν εν περιτρόφον".

χουν οι σχέσεις με τους "κόκκινους" (Τούρκους). Είναι γνωστό ότι πριν ακόμα εμφανισθούν ελληνικά σώματα στην περιοχή ο μοναδικός τρόπος άμυνας των αδύναμων και στην προκειμένη περίπτωση των ανυπεράσπιστων Ελλήνων ήταν η ενεργοποίηση των οθωμανικών Αρχών κατά των κομιτατζήδων. Τα αρχεία πιστοποιούν ότι, όταν πρωτοφάνηκαν τα ελληνικά σώματα, οι τοπικές οθωμανικές αρχές και το μουσουλμανικό στοιχείο φαινόταν να αντιμετωπίζουν μάλλον θετικά την παρουσία τους. Η στάση αυτή ανοχής θα πρέπει να αποδοθεί στην ελπίδα ότι τα ελληνικά σώματα θα λειτουργούσαν ως αντίδοτο στην τρομοκρατία που ασκούσαν στην ύπαιθρο χώρα τα ένοπλα σώματα των Βουλγάρων κομιτατζήδων. Καταγράφηκαν μάλιστα και ορισμένες περιπτώσεις κάποιας ιδιότυπης σύμπραξης, η οποία διατηρήθηκε, όπως φαίνεται, ως τα τέλη περίπου του 1905¹⁵.

Παράλληλα με τις επαφές στο επίσημο επίπεδο, λειτουργούσαν και άλλου είδους "αθέμιτες" σχέσεις, πάνω όμως σε προσωπική βάση. Αυτές διαμορφώνονταν μέσα από ένα πολύπλοκο σύστημα δωροδοκιών και αμοιβαίων εξυπηρητήσεων. Είναι γνωστό ότι και οι δύο πλευρές του ιδιότυπου αγώνα - Έλληνες και Βούλγαροι - επιδίδονταν με την ίδια ικανότητα ή πονηράδα στον επικίνδυνο πλειστηριασμό των "καλών διαθέσεων" των οθωμανικών Αρχών.

Όπως αναφέρουν οι εκθέσεις του Κέντρου, ο καϊμακάμης Βοδενών βρισκόταν υπό την επιρροή των Βουλγάρων¹⁶. Από την πλευρά του, όμως, και το ελληνικό Κέντρο δεν έμεινε αδρανές, αλλά χρησιμοποιώντας έξυπνα το όπλο της δωροδοκίας, πέτυχε να εξισορροπήσει τα κέρδη των Βουλγάρων, αποκτώντας την εύνοια του μισραλή (διοικητή Χωροφυλακής)¹⁷.

Κατά την εκτίμηση του Κέντρου, η ελληνική πλευρά δεν είχε πετύχει να εκμεταλλευθεί όσο θα μπορούσε την τουρκική ανοχή της πρώτης περιόδου. Ωστόσο, δεν έκρυβε το δίλημμα, που αντιμετώπιζε για τη σκοπιμότητα, αλλά και τη δυνατότητα να επιτευχθεί, σε επίσημη βάση, μια προσέγγιση με τους Τούρκους

15. Παρόλο που το Κέντρο Βοδενών ήταν εναντίον κάθε σύμπραξης ελληνικών σωμάτων με την τουρκική χωροφυλακή ή το στρατό, καταγράφονται μεμονωμένες περιπτώσεις πρακτόρων του Κέντρου, που οδήγησαν τουρκικά αποσπάσματα κατά κομιτατζήδων. Βλ. εκθέσεις από 10.7.05 και 13.7.05, όπου αναφέρεται ότι "τρεις οπλίται μας", μεταμφιεσμένοι σε χωρικούς, οδήγησαν τουρκικό στρατό στο Πόζαρ (Λουτράκι) σε επιχείρηση εναντίον κομιτατζήδων.

16. Αδυνατώντας το Κέντρο να ανταπεξέλθει στην επιρροή που ασκούσαν οι Βούλγαροι στον Καϊμακάμη της Έδεσσας, ζητά τη συνδρομή του γιατρού Ζάννα από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος προφανώς λόγω επαγγελματικών σχέσεων φαίνεται ότι θα μπορούσε να εξουδετερώσει την επιρροή των σχισματικών στην κεφαλή της διοικητικής εξουσίας στην Έδεσσα. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 12.10.05.

17. Ο μισραλής αποδεικνύεται και μουσικόφιλος, καθώς απαιτεί να προστεθεί στη "μίζα" του και ένα γραμμόφωνο "με 16 πλάκες", επιθυμία που σπεύδει να ικανοποιήσει το Κέντρο, απευθυνόμενο για βοήθεια στο Προξενείο! "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 4.10.05.

για σύμπραξη. Ο Ακρίτας (Κ. Μαζαράκης), Αρχηγός στην περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας, προωθούσε την ιδέα να συναντηθεί για το σκοπό αυτό με Τούρκους αξιωματικούς. Τις σκέψεις του αυτές τις κοινολόγησε στο Κέντρο, αλλά η ομόφωνη αντίδραση των στελεχών του τελευταίου υπήρξε αρνητική¹⁸. Με την πείρα συγχρωτισμού με την Οθωμανική Διοίκηση τριάντα τουλάχιστον χρόνων, ο "Παρμενίων" προειδοποιούσε:

"Δεν είναι δυνατόν να επέλθω συνεννόησις μεταξύ ημών και των κοκκίνων [Τούρκων]. Ούτοι είνε πάντοτε φιλύποπτοι και δύσπιστοι. Ο φανατισμός ο θρησκευτικός τους εμποδίζει να γίνουν διαφορετικοί"¹⁹.

Οι ανάγκες, όμως, και οι δυσκολίες ενός διμέτωπου αγώνα ενάντια στην Οθωμανική Διοίκηση και στους Βουλγάρους κομιτατζήδες προϋπέθεταν τεράστιες υλικές και ηθικές δυνάμεις, τις οποίες ο Ελληνισμός της περιοχής δεν τις είχε ακόμη. Το πρόβλημα ήταν η ανεπάρκεια ελληνικών σωμάτων. Αντίθετα, η βουλγαρική ένοπλη και πολιτική δραστηριότητα βρισκόταν στην κορύφωση της. Γι' αυτό, αρχές Σεπτεμβρίου, το Κέντρο, έχοντας πραγματοποιήσει μυστικές βολιδοσκοπήσεις, κυρίως με το διοικητή της Χωροφυλακής, επανεξέτασε το όλο θέμα της σύμπραξης και έστειλε στη Θεσσαλονίκη μια απελλιτισμένη έκκληση για να σταλούν ελληνικά σώματα, προφανώς από την περιοχή Νάουσας-Βέροιας, όπου δρούσε ο Ακρίτας. Αρκετά αποκαλυπτικό είναι το συνθηματικό κείμενο που παρατίθεται:

"Οι κόκκινοι φανερά θέλουσι να συμπράξωσιν ημίν. Ο αρχηγός αυτών φανερά εδήλωσεν ημίν ότι είνε πρόθυμος ν' αποσύρει τους κόκκινους από τα χωριά, όπου υπάρχουν τοιούτοι, ίνα ελευθέρως ενεργήσωσι τα σχολεία [σώματά] μας. Και αυτό το εγγώριον κρατούν στοιχείον, όπερ πολύ συμπαθεί προς ημάς και επιθυμεί να συνεργασθή και σπουδαίως να υποβοηθήση ημάς εις το έργον μας, είνε καταγανακτησμένον εναντίον των σχολείων μας για την αδράνειάν των, ήτις και κατ' αυτούς είνε ασύγγνωστος. Προς Θεού διατάξητε τον καθηγητήν [αρχηγό σώματος] να κάμη περιοδείαν προς τα μέρη ταύτα, και ούτω αναγκάση τα χωριά να επανέλθουν εις τα πάτρια και αυτό το Πόδος μένει ως ήτο αν δεν φανεί σώμα, ουδέν είνε δυνατόν να γείνη. Πρέπει να ενεργήσωμεν τώρα που έχομεν και τους κοκκίνους συμπράκτορας, και να μη αργώμεν, διότι φόβος είνε, μήπως χάσωμεν την καλήν ταύτην ευκαιρίαν, την οποίαν δεν θα εύρωμεν, όσον και αν την ζητήσωμεν. Τώρα τα πράγματα έχουσιν ωριμάσει, ώστε μικρά κινήσις των σχολείων μας θα βελτιώσῃ την κατάστασιν"²⁰.

18. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 10.7.05.

19. "Παρμενίων" προς "Αγαπητόν" (Ακρίτα) 7.7.05. Από άλλες πηγές είναι γνωστό ότι συνάντηση του Ακρίτα με τον Αστυνόμο Βοδενών Νουρή πραγματοποιήθηκε στη Νάουσα. Βλ. Γ. Τουσίμη, "Όμηρος", ό.π.

20. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 3.9.05. Πόδος, σημερινή Φλαμουριά.

Οι προβλέψεις του Φράγκου γρήγορα επαληθεύτηκαν. Στις 23 Σεπτεμβρίου αναφέρει ότι στις τοπικές αρχές της Έδεσσας ήρθαν διαταγές να καταδιώκει ο στρατός "και τους ημετέρους και τους Βουλγάρους μέχρι εξοντώσεως". Πρόκειται ασφαλώς για τα αποτελέσματα των ξένων συμβούλων της χωροφυλακής. Οι παρεμβάσεις των Δυνάμεων είχαν αρχίσει πλέον να αφυπνίζουν και να δραστηριοποιούν την τουρκική εξουσία²¹. Στο τοπικό, όμως, επίπεδο της Έδεσσας, όπως αναφέρει ο Φράγκος, οι αξιωματικοί άφηναν ακόμη ελπίδες για ελαστική εφαρμογή των διαταγών. "Μπορούμε ακόμη να ωφεληθούμε" προτρέπει το Κέντρο. Αλλά η Θεσσαλονίκη (και η Αθήνα) δεν είχαν ακόμα επαρκείς δυνάμεις για να στείλουν ισχυρά σώματα και στην περιοχή της Έδεσσας.

Η διοργάνωση των ντόπιων ένοπλων σωμάτων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στα 1905 η παρουσία στην περιοχή συγκροτημένων ένοπλων σωμάτων από το ελληνικό κράτος ήταν ανεπαρκής ή σχεδόν ανύπαρκτη²². Από την αλληλογραφία του Κέντρου προκύπτει ότι οι ιθύνοντές του πίστευαν ότι ακόμα και αν έλεγχαν πλήρως την πόλη, η ύπαιθρος, χωρίς ουσιαστική ένοπλη ελληνική παρουσία, θα ήταν έρμαιη στα χέρια των κομιτατζήδων. Οι ηγεσίες της ελληνικής μερίδας στα χωριά εξοντώνονταν η μια μετά την άλλη. Φοβισμένοι οι χωρικοί δέχονταν τους σχισματικούς ιερείς, τους οποίους όριζε η βουλγαρική Εξαρχία και επέβαλαν οι βοεβόδες του βουλγαρικού Κομιτάτου, ενώ επέστρεφαν στην Έδεσσα τους δασκάλους που τους έστειλε η ελληνική Οργάνωση.

Την εποχή αυτή, όπως έχει ήδη αναφερθεί, Αρχηγός της περιοχής Κεντρικής Μακεδονίας ήταν ο Καπετάν Ακρίτας (Κ. Μαζαράκης), με έδρα τη Νάουσα και την περιοχή της. Ο Φράγκος αλληλογραφεί μαζί του αποκαλώντας τον συνθηματικά "Αγαπητό". Πόσο βαθειά είναι η αμοιβαία εμπιστοσύνη και εκτίμηση φαίνεται από το γεγονός ότι ο Ακρίτας στέλνει για σχολιασμό στα Βοδενά το γενικό σχέδιο δράσης του, με το οποίο το Κέντρο συμφωνεί σε γενικές γραμμές.

Οι ηγέτες του Κέντρου εκτιμούν ότι βασικό στοιχείο για την ανάπτυξη της ελληνικής δράσης είναι η δημιουργία σωμάτων από εντοπίους, όχι όμως τελείως αμιγών λόγω έλλειψης πείρας. Το "σχολείο" (ψευδώνυμο για το σώμα) προτείνουν να διατρέχει τα χωριά, αλλά θα πρέπει να είναι κατατμημένο σε 3-4

21. Με βάση το μεταρρυθμιστικό σχέδιο των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, που επικυρώθηκε στο Μύρστεγκ, τα λεγόμενα "μακεδονικά βιλαέτια" χωρίστηκαν σε ζώνες ευθύνης της κάθε μίας ευρωπαϊκής Δύναμης για να βοηθηθούν οι οθωμανικές αρχές στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων και την αναδιοργάνωση της Χωροφυλακής. Το Σαντζάκι Θεσσαλονίκης - χωρίς τους καζάδες Βέροιας, Κατερίνης, Κασσάνδρας - περιήλθε στη ρωσική ζώνη (άρα και η Έδεσσα). Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 159.

22. Για τα σώματα που έδρασαν το 1905 στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας, βλ. ΔΙΣ, ό.π., σ. 168-186.

τιμήματα “υπό μικρούς καθηγητάς” (σωματάρχες)²³. Είναι ενδιαφέρον ότι ο “Ευμένης” φαίνεται να δίνει μεγαλύτερη έμφαση στον τύπο του αντάρτη-πολέμαρχου, κατά το πρότυπο του “αικίνητου” Βουλγάρου βοεβόδα Λούκα και των “ληστών της Ελλάδος”. Δεν βλέπει άλλη λύση παρά την αιματηρή, μέχρι εσχάτων, τρομοκρατία στη βάση της θείας ρήσης “οδούς αντί οδόντος”. Γι’ αυτό, άλλωστε, κατεβαίνει στη Θεσσαλονίκη και ο “Ομηρος” προκειμένου να συνεννοηθεί με το “Λεωνίδα” για την υιοθέτηση πολιτικών μέτρων παραδειγματισμού²⁴.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα μέσα του 1905, οι ντόπιοι ένοπλοι στην περιοχή δικαιοδοσίας του Κέντρου υπερετερούσαν κατά πολύ των εθελοντών που είχαν έρθει από το ελληνικό κράτος ή την Κρήτη. Αυτό τουλάχιστον μαρτυρούν οι αναφορές του Κέντρου προς το Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης²⁵. Ωστόσο, όπως επισημαινόταν: “Είναι ανάγκη να έλθωσιν και άλλοι μαθηταί [αντάρτες] εκ της κάτω χώρας (Ελλάδα), διότι οι υπάρχοντες εξ εκείνης της χώρας είνε ολίγοι παρεμβλλόμενοι προς τους εγχωρίους”. Και αρκετά γραφικά συμπλήρωνε: “Το ενταύθα σχολείον μας άρχισε να κινείται στα χωριά ... και να εξαναγκάζει χωρικούς να στείλουν νέες αναφορές”²⁶.

Η ελληνική αντιέπιθεση εμφανίζεται σ’ όλη τη σκληρότητά της σε αναφορά του Ιουλίου, όπου καταγράφεται η αποστολή του συσταθέντος σώματος 21 εντοπίων ανδρών υπό την αρχηγία του εκ Βλαδόβου (Αγρα) Βασιλείου Μπάπκα: Το σώμα, γράφει ο Φράγκος, θα πρέπει να “περιέρχεται τα χωριά τα εσχάτως βία αποδεχθέντα το σχίσμα, και πρώτον μεν να σφάζη εν αυτοίς τους φανατικούς σχισματικούς και είτα να αποστέλλη γράμματα απειλητικά εις τα χωρία με την σφραγίδα του Ακρίτα και εξ ονόματος αυτού, και δια του τρόπου τούτου να επαναφέρη τα αποσκιρτήσαντα χωρία εις της ορθοδοξίαν: Αν δεν γίνουν ορθόδοξα τα χωρία, δεν θα προχωρήσει η δουλειά των ημετέρων σχολείων”²⁷.

Καθώς όμως οι εκτελέσεις των ταγών της ελληνικής μερίδας στα χωριά συνεχίζονταν, ο “Παρμενίων” καθορίζει εν ψυχρώ τα καθήκοντα και την αποστολή της ελληνικής ένοπλης άμυνας:

“Οι ημέτεροι σε σχισματικά χωρία να φονεύσουν τους σημαίνοντας για να

23. “Ευμένης” προς “Φίλιπτον” 20.7.05. Ο Φράγκος φαίνεται ότι απουσίαζε από την Έδεσσα κατά τα τέλη Ιουλίου και το μεγαλύτερο μέρος Αυγούστου.

24. “Ευμένης” προς “Φίλιπτον” 20.7.05. Πρόκειται προφανώς για το Λεωνίδα Τσώρη, παλαιό οπλαρχηγό εκ Βόλου, που είχε ηγηθεί 12 γηγενών Μακεδόνων στο σώμα του Σπυρομήλιου, ΑΥΕ. Εμπιστευτική έκθεση Γεν. Προξ. Κορομηλά, αρ. 6/1904 σε φάκ. Προξ. Θεσσαλονίκης “Μακεδονικός Αγών” 1904.

25. “Παρμενίων” προς “Φίλιπτον” 13.7.05.

26. Προφανώς υπονοεί αιτήσεις σχισματικών για επάνοδο στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

27. “Παρμενίων” προς “Φίλιπτον” 5.7.05.

κόψουν τας ρίζας του κομιτισμού εις τα χωρία, όπου ευρίσκεται η ρίζα και η πηγή της δυνάμεως του κομιτατζίδικου”.

Ο κύβος πλέον είχε ριφθεί. Μετά την πείρα αρκετών μηνών, το Κέντρο ήταν πλέον σε θέση τον Οκτώβριο να προβεί, με εκτενή αναφορά του Φράγκου προς τον Κ. Μαζαράκη, σε ολοκληρωμένη εισήγηση για το θέμα των σωμάτων²⁸. Συγκεκριμένα πρότεινε:

α) Σώματα απαρτιζόμενα μόνο από ντόπιους δεν θα μπορέσουν να καλύψουν τις ανάγκες του αγώνα και δεν θα φέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα.

β) Πρέπει να “μυμηθούμε τους αντιθέτους”. Σε κάθε σώμα ντόπιων να υπάρχουν 10-12 “έξωτερικοί” καλά εξασκημένοι “δυνάμενοι να διευθύνουσι τους εγχωρίους δεόντως φερόμενοι προς αυτούς ηπίως και παραβλέποντες τας ελλείψεις και αδυναμίας αυτών, να προσπαθώσι να διορθώνωσι με καλόν και ήπιον τρόπον”.

γ) Προτείνονται τρία σώματα ανά ένα με περιοχή δράσης την Καρατζόβα [Αλμωπία], Όστροβο [Άρνισσα] και Πεδιάδα [κάμπος Έδεσσας προς Γιαννιτσά]. Οι “έξωτερικοί” να κρύπτονται στα χωριά και να καλούν τους ντόπιους για τις επιχειρήσεις και μετά τη λήξη της αποστολής τους αυτοί να επανέρχονται στις εστίες τους.

δ) Αργότερα, μετά από καιρό, “θα αναδειχθώσι και εκ των εγχωρίων αρχηγοί δυνάμενοι να συνεχίσωσι το έργο αυτό, όπερ νομίζομεν εν αρχή ικόμη ευρίσκεται και θα δημιουργηθώσιν ούτω και ημέτεροι Λουκάδες, Καρατάσιδες²⁹, ώστε πλέον δεν θα έχωμεν ανάγκην έξωτερικής βοήθειας”, όπως σήμερα οι Βούλγαροι που έχουν όλοι ντόπιους Βοΐβόδες και οι Κομήτες είναι επίσης ντόπιοι και καλούνται όταν υπάρχει ανάγκη.

ε) Σώματα αυτού του τύπου θα πρέπει να διατηρηθούν και κατά τη διάρκεια του χειμώνα.

Η δραστηριότητα του Κέντρου στην πόλη και στην ύπαιθρο

Η ένοπλη πάλη

Από την αλληλογραφία προκύπτει ότι το Κέντρο δεν είχε άμεση σχέση με το επιχειρησιακό σκέλος της δράσης των σωμάτων. Η ευθύνη αυτή ανήκε στον Αρχηγό Κ. Μακεδονίας (Ακρίτα) και στους άλλους σωματάρχες που εμφανίζονταν περιστασιακά στην περιοχή. Ωστόσο, το Κέντρο παρακολουθούσε στενά την πορεία των σωμάτων, προέβαινε σε εισηγήσεις για τη μετάκλησή τους σε πε-

28. “Παρμενίων” προς “Αγαπητόν” (Ακρίτα) 8.10.05.

29. Πρόκειται για τους Βουλγάρους βοεβόδες Λούκα και Καρατάσο, με πλούσια δράση στο χώρο της Κεντρικής Μακεδονίας (Νάουσα-Έδεσσα-Καρατζόβα (Αλμωπία)-Μορίχοβο). Σε μάχη στην περιοχή της Καρατζόβας (6-7.8.1906) ο οπλαρχηγός Κ. Γαρέφης πέτυχε να τους εξοντώσει, αλλά τραυματίστηκε και ο ίδιος βαρεια και μετ’ ολίγο υπέκυψε στα τραύματά του. ΔΙΣ, ό.π., σ. 228.

ριοχές-κλειδιά, παρείχε ροή πληροφοριών για τις κινήσεις των Βουλγάρων ενόπλων και της τουρκικής Χωροφυλακής στο χώρο ευθύνης του και μεριμνούσε για τη στρατολόγηση πολιτοφυλάκων στην πόλη και για την πλαισίωση των σωμάτων της περιοχής με ντόπιους αντάρτες. Είναι χαρακτηριστική η πληροφορία που στέλνει τον Ιούνιο ο "Παρμενίων" στον "Φίλιππο"³⁰.

"Εις το σχολείον (σώμα) του Ακρίτα εστείλαμεν 19, ήτοι δεκαεννέα μαθητάς (αντάρτες) εκ της πόλεως μας και εκ Μ(εσημερίου) και εκ Βλ. (αδόβου) και εκ Οστρόβου, και περιμένομεν τώρα σπουδαίον τι".

Ιδιαίτερη ήταν η φροντίδα για την επιλογή των "ευταξίων" στα χωριά. Όπως φαίνεται από τα έγγραφα, οι "ευταξίαι" λειτουργούσαν ως οδηγοί σωμάτων, ήταν υπεύθυνοι για θέματα διοικητικής μέριμνας των σωμάτων, ενώ παράλληλα επιδίδονταν συστηματικά σε κατασκοπεία. Επειδή τα άτομα αυτά ελάμβαναν ειδικό βοήθημα απευθείας από τον Ακρίτα, το Κέντρο ζητούσε το μισό του βοηθήματος να χορηγείται μέσω του Κέντρου, ώστε αυτό να μπορεί να ασκεί αποτελεσματικότερη την εποπτεία και το συντονισμό του έργου των "ευταξίων"³¹.

Όταν αντάρτες εισέρχονταν στην Έδεσσα για την εκτέλεση κάποιας αποστολής, το Κέντρο ήταν εκείνο που αναλάμβανε τη μέριμνα για τον καταυλισμό, τη διατροφή ή ακόμα και τη φυγάδευσή τους, σε περίπτωση κινδύνου αποκάλυψής τους. Για όλες αυτές τις δραστηριότητες ο Φράγκος έστελνε εκθέσεις στον Ακρίτα ή στο Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης. Οι εκθέσεις αυτές συμπλήρωναν τις πληροφορίες που διοχέτευαν στην προϊσταμένη Αρχή τους (Θεσσαλονίκη, Αθήνα) οι επικεφαλής σωματάρχες ή ομάδάρχες³².

Για σοβαρότερες υποθέσεις, μέλη του Κέντρου μετέβαιναν αυτοπροσώπως για διαβουλεύσεις ή οδηγίες στο Γενικό Προξενείο στη Θεσσαλονίκη, ή συναντούσαν τον Ακρίτα στην περιοχή Νάουσας-Βέροιας³³.

Οι συνεχιζόμενες δολοφονίες Ελλήνων, ακόμα και μέσα στην Έδεσσα, έθεταν επιτακτικά στο Κέντρο την ανάγκη διοργάνωσης ένοπλης αυτοάμυνας με τη σύσταση εκτελεστικού σώματος. Αυτό επιτεύχθηκε με το διορισμό πέντε πολιτοφυλάκων, ώστε κατά τις αρχές Σεπτεμβρίου το Κέντρο μπορούσε πλέον να αναφέρει ότι ενισχύθηκε σημαντικά η δυναμική αντίδραση του Ελληνισμού. Στόχος αυτής της αντίδρασης ήταν η τρομοκράτηση των βουλγαριστών και τιμωρία Βουλγάρων που διέπρατταν φόνους σε βάρος Ελλήνων. Αν κρίνει κανείς από τις εκθέσεις του Κέντρου, ως το φθινόπωρο του 1905 είχε επιτευχθεί μία ιδιότυπη ισορροπία τρόμου. Σε έκθεση του Ιουλίου 1905 αναφέρεται ότι,

30. "Παρμενίων" προς "Φίλιππο" 30.6.05.

31. "Παρμενίων" προς "Φίλιππο" 17.6.05.

32. "Παρμενίων" προς "Φίλιππο" 26 και 27.9.05.

33. "Παρμενίων" προς "Φίλιππο" 7.9.05.

"ημέτεροι εφόνευσαν εις την Αγ. Τριάδα 4 φανατικούς σχισματικούς με τον Ιερέα τους", ενώ σε άλλο σημείο σημειώνεται: "Τέσσερις ημέτεροι νέοι εξ Έδεσσης ο Ιωάννης Τσίτσας και ο Πέτρος Προκοπίου, και ανά εις εκ Γραμματικού και Λιπαρική εφονεύθησαν σε ενέδρα του στρατού"³⁴.

Οικονομικός πόλεμος

Ήδη από τα μέσα του 1905 είχε καταστή συνείδηση στους ιθύνοντες του Αγώνα, τόσο στην Αθήνα όσο και στη Θεσσαλονίκη, η ανάγκη αξιοποίησης του οικονομικού δυναμικού των Ελλήνων της Μακεδονίας, για την άσκηση πίεσης στους αντιπάλους. Στην Έδεσσα, πόλη με βιομηχανική δομή αλλά και ισχυρή εμπορική κίνηση, ο οικονομικός πόλεμος γρήγορα μπήκε στις προτεραιότητες του Κέντρου.

Το υλικό της αλληλογραφίας αποκαλύπτει ότι οι ιθύνοντες του Κέντρου αντιλαμβάνονταν τη χρησιμότητα του όπλου αυτού τόσο με θετική αξιοποίησή του για την ενίσχυση των θέσεων του Ελληνισμού, όσο και με την αρνητική, δηλ. για την οικονομική εξουθένωση των σχισματικών.

Ένα παράδειγμα αρκεί. Σε εισηγητική έκθεσή του, ο Φράγκος ζητούσε την παροχή δανείων στους χωρικούς του Βλαδόβου προκειμένου αυτοί να αγοράσουν κτήματα Οθωμανών προς πώληση, γεγονός που αναμφισβήτητα θα ενίσχυε τη θέση της ελληνικής μερίδας στο στρατηγικής σημασίας κεφαλοχώρι³⁵.

Ο Φράγκος ήταν αναμφίβολα σκληρός, αλλά και ρεαλιστής, όταν έγραφε: "Πρέπει, βεβαίως, όπως αυτοί μας πολεμούν, τοιουτοτρόπως και ημείς να πολεμώμεν αυτούς. Ημείς δε νομίζομεν, ότι έχομεν *περισσότεραν* δύναμιν, αν θέλομεν σπουδαίως να πολεμήσωμεν τους Βουλγάρους".

Υπήρχαν και εισηγήσεις για την οικονομική εξουθένωση των σχισματικών. Τέτοια ήταν η πρόταση προς οικονομικό παράγοντα της Βέροιας, τον Ηρακλή Τσίπη, να παρέμβει προς το Βαν Μαστορα (επιστάτη εργατών του σιδηροδρόμου) για ν' απολύσει από τις εργασίες του σχισματικούς προσλαμβάνοντας στη θέση τους 4-5 "ημετέρους Μεσημεριώτες"³⁶.

Αναμφίβολα ένας τομέας καίριος για την υπόθεση ήταν η κατασκοπεία. Οι εκθέσεις αποκαλύπτουν ότι στον τομέα αυτό οι υπεύθυνοι του Κέντρου σημείωσαν αξιόλογες επιδόσεις.

Πολλές εκθέσεις ασχολούνται με την εγκατάσταση στην πόλη, το Σεπτέμβριο του 1905, τεσσάρων δήθεν "επιχειρηματιών", στην πραγματικότητα όμως

34. Για τον Τσίτσα το Κέντρο αναφέρει ότι προέρχεται από "μεγάλη οικογένεια Έδεσσας". "Παρμενίων" προς "Φίλιππο" 4.7.05.

35. "Παρμενίων" προς "Φίλιππο" 29.11.05.

36. "Παρμενίων" προς Ηρακλή Τσίπη 19.9.1905. Από κάποιον αποδέκτη της επιστολής έχει σημειωθεί στο περιθώριο ότι ο Βαν Μαστορα ήταν άγνωστος στον Τσίπη.

κατασκόπων, σταλμένων προφανώς από το Κέντρο Θεσσαλονίκης. Έχοντας λάβει σχετική εντολή, το Κέντρο Βοδενών βοήθησε για την εγκατάστασή τους στην πόλη, αλλά η υπόθεση κατέληξε γρήγορα σε φιάσκο. Όλοι τους ήταν Έλληνες υπήκοοι και γρήγορα έγινε αντιληπτή η ασχετοσύνη τους περί τις εμπορικές υποθέσεις. Οι τουρκικές αρχές δεν άργησαν να τους συλλάβουν. Ευτυχώς περιορίστηκαν να τους απελάσουν στην πατρίδα τους. Παρά το ρομαντικό ερασιτεχνισμό της επιχείρησης, το Κέντρο δεν διαφωνούσε με την ιδέα αλλά με τον τρόπο εφαρμογής της. Πρότεινε, λοιπόν, να μην εγκαταλειφθεί η προσπάθεια, αλλά στη νέα αποστολή να επιλεγούν άτομα οθωμανικής υπηκοότητας, από άλλες επαρχίες της Αυτοκρατορίας, για να μην έχουν δικαιολογία οι Αρχές να τους απελαύνουν³⁷.

Ένας άλλος τομέας δράσης, όπου το Κέντρο φαίνεται ότι είχε επιτυχίες, ήταν το "λόμπυ" προς τους εκπροσώπους της οθωμανικής εξουσίας. Προφανώς με τη συμβολή πολλών παραγόντων της πόλης - εκκλησιαστικών, οικονομικών και επαγγελματικών - οι ηγέτες του Κέντρου κατάγγελλαν και τελικά εξουδετέρωναν προς τις Αρχές τις παρεμβάσεις της βουλγαρικής κοινότητας και ιδιαίτερα του "πρετ'σεντάτελ" (Προέδρου). Αυτός ο τελευταίος, φαίνεται ότι διατηρούσε στενές σχέσεις με τον Ρώσο αξιωματικό, σύμβουλο της τουρκικής αστυνομίας, ο οποίος προωθούσε τα βουλγαρικά αιτήματα προς τις Αρχές (π.χ. αποφυλακίσεις σχισματικών κομιτατζήδων κ.λπ.). Πολλές συλλήψεις "ημετέρων" - γράφει ο Φράγκος - αποδίδονται σε ενέργειες βουλγαριστών προς τις Αρχές³⁸.

Η πρόσβαση ή η διείσδυση του ελληνικού Κέντρου στο χώρο των οθωμανικών Αρχών είναι εντυπωσιακή. Δεν αρκεί, γράφει ο "Παρμενίων", μόνο η συμβολή του μισθοδοτούμενου αστυνομικού Ν[συρη]. Και ο Διοικητής της Χωροφυλακής λαμβάνει 2 λίρες το μήνα, ενώ έγινε και κανονική μίσθωση μ' ένα δίλιρο του Οθωμανού δικηγόρου Χαλήλ Εφένδη³⁹.

Οι επιτυχίες αυτές ενθάρρυναν τους αρμοδίους του Κέντρου να ζητούν να αναλάβουν αυτοί οι ίδιοι μεγαλύτερη ευθύνη για ενέργειες στο χώρο τους. "Καλύτερα επιλύονται έτσι τα προβλήματα επιτοπίως παρά στην πόλη σας (Θεσσαλονίκη)" τόνιζε ο Φράγκος έχοντας υπόψη προφανώς και τις ανάλογες διασυν-

37. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 4.10 και 15.10.05. Κατά την εκτίμηση του Φράγκου, η σύλληψη κι η απέλαση των τεσσάρων οφείλεται στις "ραδιουργίες" του Ρώσου διοργανωτή της Χωροφυλακής και του "Πρετσεντάτελ" των Βουλγάρων. Η υπόθεση αυτή μνημονεύεται σε έκθεση του Γεν. Προξ. Κορομηλά προς το Υπ. Εξωτερικών, αρ. 742 από 18.10.1905. ΑΥΕ φάκ. Προξ. Θεσσαλονίκης ΙΒ' 1905. Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του Γεν. Προξ. Θεσσαλονίκης, (αρ. 721 από 3.11.1904, φάκ. "Μακεδονικός Αγών 1904, β' εξάμηνο) ο φιλοβούλγαρος Ρώσος αξιωματικός ονομαζόταν Mihail Petsov.

38. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 13.10.05.

39. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 30.6.05.

δέσεις του Προξενείου με τις τοπικές Αρχές στη μακεδονική πρωτεύουσα.

Η διακίνηση όπλων ήταν και αυτή εν γνώσει και προφανώς και ευθύνη του Κέντρου. Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες σιδηροδρομικοί έπαιξαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στον τομέα αυτό. Από την αλληλογραφία του Κέντρου, όμως, βγαίνει και μια ενδιαφέρουσα πληροφορία. Ενώ τα προοριζόμενα για τους αντάρτες όπλα παρέχονταν από το Κέντρο Θεσσαλονίκης, ή τους σωματάρχες, προφανώς δωρεάν, οι άλλοι "ειρηνικοί" αγωνιστές, ιδίως αυτοί της πρώτης γραμμής - εκπαιδευτικοί, πρόκριτοι - που ανυπεράσπιστοι έδιναν τον "αγώνα για τις ψυχές", όφειλαν να καταβάλουν το αντίτιμο για την προμήθεια ενός περιστρόφου για την αυτοάμυνά τους. Υπάρχουν αρκετές τέτοιες παραγγελίες του Κέντρου προς Θεσσαλονίκη, οι οποίες συνοδεύονταν από το αντίτιμό τους. Ορισμένες όμως φορές το Κέντρο διατύπωνε την παράκληση κάποιων οικονομικών διευκολύνσεων για περιπτώσεις δασκάλων που διέτρεχαν άμεσο κίνδυνο της ζωής τους. Η διευκόλυνση συνίστατο στην καταβολή της αξίας του περιστρόφου με δόσεις από κρατήσεις "του λίαν γλίσχρου μισθού των"⁴⁰.

Μέρμινα αναξιοπαθούντων

Μεγάλο μέρος της αλληλογραφίας του Κέντρου είναι αφιερωμένο στη μέριμνα για τα θύματα του Αγώνα. Η πολυσχιδής δραστηριότητα στον τομέα αυτό δεν αναφέρεται απλώς στην ανθρωπιστική πλευρά του θέματος, αλλά έχει ουσιαστικές επιπτώσεις στο ηθικό και την εμπιστοσύνη προς την ηγεσία του ελληνικού Αγώνα. Προσέβλεπε, όμως, και σε μακροπρόθεσμους στόχους. Η φροντίδα για τα παιδιά ήταν ταυτόχρονα και επένδυση για την επιβίωση και τελική επικράτηση της ελληνικής ιδέας στις διαμφισβητούμενες περιοχές της Μακεδονίας. Κι η περιοχή της Έδεσσας εντασσόταν ασφαλώς στην ακριτική ζώνη.

Τρεις κυρίως είναι οι προτεραιότητες στον τομέα αυτό.

Η άμεση ενέργεια προς τις δικαστικές αρχές για την αθώωση όσων συλλαμβάνονται, πριν οδηγηθούν στις φυλακές. Για εκείνους που έχουν καταδικασθεί και εγκλειστεί ιδιαίτερα στις φοβερές φυλακές της Θεσσαλονίκης οι ενέργειες στρέφονται κυρίως σε δωροδοκίες για την απόδρασή τους. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει στενή επικοινωνία και συνεργασία με τους αρμοδίους στη Θεσσαλονίκη (Προξενείο, Εκκλησία κ.λπ.), αφού η μεταγωγή εκεί των συλληφθέντων τους φέρνει μακριά από τις δυνατότητες του Κέντρου Βοδενών. Τότε οι εκλήσεις παίρνουν και δραματική μορφή, όπως όταν ο αγωνιστής Μιχάλης Γαληνίκης οδηγείται στις φυλακές Θεσσαλονίκης κι ο Φράγκος, αγωνιώντας για τις συνέπειες, ζητά από το Προξενείο, σχεδόν επιτακτικά: "Να δικασθεί το ταχύτερο δυνατό και να αθωωθεί!"⁴¹.

40. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 22.10.05.

41. "Παρμενίων" προς "Φίλτατον" 7.9.05.

Παράλληλα, ενώ σε τοπικό επίπεδο γίνονται ενέργειες για τη συλλογή χρημάτων και άλλων εφοδίων για τις οικογένειες των φυλακισμένων ή φρονεθέντων διατυπώνονται αιτήματα προς τη Θεσσαλονίκη για τη χορήγηση βοηθημάτων σε άπορους συγγενείς.

Ωστόσο ιδιαίτερα εντυπωσιάζουν οι αναφορές για την ανάγκη ουσιαστικής μέριμνας προς τα παιδιά των θυμάτων. Αναμφίβολα, η εκπαιδευτική ιδιότητα του Γραμματέα του Κέντρου Αθαν. Φράγκου εξηγεί την έμφαση που δίδει η Έδεσσα στη νέα γενιά. Τα αιτήματα της κατηγορίας αυτής εστιάζονται στην παροχή υποτροφιών για φοίτηση σε σχολεία ή οικοτροφεία της Θεσσαλονίκης κι ακόμα της Αθήνας.

Υπάρχουν πολλές επώνυμες αναφορές σε Έδεσσαίους, αλλά και σε κατοίκους γειτονικών χωριών⁴². Στην αναφορά του Ιουλίου επαναλαμβάνεται το αίτημα: "στείλτε τις υποτροφίες" για τα παιδιά του δολοφονηθέντος Μήτση από τον Προφήτη Ηλία που θα σπουδάσουν στη Θεσσαλονίκη. Ταυτόχρονα άλλο αίτημα, "στείλτε περίστροφο" για το μαθητή του υποδιδασκαλείου Γεώργιο Γιαννάκη, γιο του αγωνιστή Γιαννάκη, από το Μεσημέρι, ο οποίος δολοφονήθηκε από κομιτατζήδες το Φεβρουάριο του 1905⁴³.

Η δολοφονία του Μιχάλη Θεοδώρου, "συμβοητού του Κέντρου", "θερμουργού και πιστοτάτου Έλληνας", όπως αναφέρουν οι εκθέσεις, που έγινε από το "Βούλγαρο Μιχαήλ Γάτσο" στο καφενείο Αδή στα Πλατάνια του Κιουπρί, προκαλεί βαθειά συγκίνηση στην πόλη. Ο "Ευμένης" (Ρίζος) ειδοποιεί τη Θεσσαλονίκη ότι "θα προσπαθήσωμεν εκ παντός τρόπου να λάβωμεν αντίποινα"⁴⁴. Σε ένα μήνα, νέα έκθεση που υπογράφεται από τον "Παρμενίωνα" (Φράγκο) δίνει το στίγμα του νοήματος του Αγώνα, όπως το αντιλαμβάνονταν οι ηγέτες του Κέντρου Βοδενών. Καθώς η Θεσσαλονίκη δισταζε να δεχθεί το αίτημα να σταλεί ο γιος του δολοφονηθέντος Μ. Θεοδώρου Γεώργιος σε οικοτροφείο των Αθηνών, ο Φράγκος χρησιμοποιεί σκληρή γλώσσα⁴⁵:

"Αν δεν υποστηριχθεί και προστατευθεί ο υιός του Μιχάλη Θεοδώρου, σπουδαίου εθνικού ενταύθα παράγοντος όντος, και εν γένει αν δεν προνοήση το έθνος δια τους υιούς των υπέρ του εθνικού ιδεώδους σφαγιαζομένων υπό των βουλγαρικών ορδών, δεν δυνάμεθα να υπολογίσωμεν την μεγάλην εθνικήν ζημίαν, ην θα υποστώμεν εν τε τη πόλει και τοις χωρίοις... [Το αντίθετο, η μέριμνα για τα τέκνα] όταν πραγματοποιείται, θα έχωμεν πολλούς, οίτινες θα αποφασίζωσι και τον κίνδυνον να υπομένωσι και την ζωήν αυτήν να διακινδυνεύωσι χάριν των εθνικών συμφερόντων...".

42. Για τους μνημονευμένους στα έγγραφα κατοίκους της Έδεσσας και της περιοχής της, βλ. παράρτημα "B" "Πρόσωπα".

43. "Παρμενίων" προς "Φίλιππον" 4.7.05.

44. "Ευμένης" προς "Φίλιππον" 8.8.05.

45. "Παρμενίων" προς "Φίλιππον" 6.9.05.

Ο αγώνας των εντυπώσεων και ο αγώνας "για τις ψυχές"

Υπάρχει, όμως, και μια άλλη διάσταση της δουλειάς του Κέντρου, που πέφτει βέβαια στους ώμους του λόγιου της ομάδας, του Αθ. Φράγκου. Ως εκπαιδευτικός και γνώστης του τόπου συγγράφει - όπως φαίνεται - "διατριβές" για την κατάσταση στην Έδεσσα και την περιοχή της και μέσω του Προξενείου τις στέλνει για να δημοσιευθούν στην εφημερίδα "Εμπρός" του Καλαποθάκη. Πρόκειται δηλ. για ένα είδος λειτουργίας υποτυπώδους "Γραφείου Τύπου" της εποχής⁴⁶.

Την ίδια εποχή το Κέντρο ενεργοποιείται στο θέμα της απογραφής του πληθυσμού, που θα καταλήξει ένα χρόνο αργότερα στη δημοσιοποίηση της περιβόητης "απογραφής του Χιλμή Πασά". Παρόλο που το ζήτημα της έκδοσης των νοφουζίων (πιστοποιητικών) από τις οθωμανικές Αρχές το χειρίστηκαν από πλευράς του ελληνο-ορθόδοξου πληθυσμού οι κατά τόπους εκκλησιαστικές Αρχές, φαίνεται ότι και το Κέντρο θα είχε κάποια ανάμειξη⁴⁷.

Σ' όλο αυτό το διάστημα, το Κέντρο δεν είχε χάσει από τα μάτια του τον κύριο στόχο του Αγώνα, δηλ. τη μάχη "για τις ψυχές" των κατοίκων. Αυτό στην πράξη σήμαινε αποτροπή αποσκιρτήσεων προς την Εξαρχία κι ενθάρρυνση επανόδου στο Πατριαρχείο ατόμων, αλλά και ολόκληρων χωριών. Είναι γνωστό ότι στα προηγούμενα χρόνια, πριν αναπτυχθεί η ελληνική άμυνα, αρκετά χωριά είχαν ενταχθεί στη σχισματική βουλγαρική Εκκλησία, είτε εξαιτίας πιέσεων, απειλών και τρομοκρατίας, είτε υποσχέσεων για προστασία από την κατάδιωξη των Αρχών. Στο δεύτερο εξάμηνο του 1905, η κατάσταση εξακολουθούσε να είναι ζοφερή για τον Ελληνισμό. Ωστόσο, με την εμφάνιση και μικρών ακόμα ελληνικών σωμάτων στην περιοχή, ιδιαίτερα στο βόρειο ορεινό τμήμα του καζά Βοδενών, άρχισε να παρουσιάζεται κάποια βελτίωση. Όπως ανέφερε το Κέντρο, οι πρόκριτοι χωριών έρχονταν στην Έδεσσα για να δηλώσουν την επιστροφή "στα πάτρια". Αντίθετα, στην πεδινή χώρα, όπου δρούσαν σχεδόν ανενόχλητα ισχυρά βουλγαρικά σώματα, υπήρχε στασιμότητα. Καθώς όμως προχωρούσε η ελληνική αντεπίθεση, κάποια βελτίωση άρχισε να φαίνεται στον ορίζοντα και στον κάμπο. Τέλη Σεπτεμβρίου, ο Παρμενίων ανέφερε ότι τα χωριά Πόδος (Φλαμουριά) Βερτικόπ (Σκύδρα), Ορτζάρι (Ριζάρι), Τέχοβο (Καρυδιά), Γιούφοβο (Γυψοχώρι) και άλλα ήταν έτοιμα ν' αποκηρύξουν το σχίσμα αρκεί να "προηγηθεί μικρά τις βία", δηλ. να τρομοκρατηθούν οι τρομοκράτες που κρατούσαν δέσμους τους χωρικούς⁴⁸. Ανεξάρτητα από τη δυνατότητα εμφάνισης του "τιμωρού" ελληνικού σώματος, η Εκκλησία αναλάμβανε το δικό της ιε-

46. "Παρμενίων" προς "Φίλιππον" 10.7.05. Θα ήταν χρήσιμη η αναδίφηση στα φύλλα της εφημερίδας "Εμπρός" για την ανεύρεση των "διατριβών" για την περιοχή της Έδεσσας, εφόσον πλέον είναι γνωστός ο συντάκτης τους.

47. "Ευμένης" προς "Φίλιππον" 20.7.05.

48. "Παρμενίων" προς "Φίλιππον" 22.9, 23.9.05.

ραποστολικό έργο. Παρά τους τεράστιους κινδύνους που διέτρεχε, ο Μητροπολίτης Στέφανος ανέλαβε σειρά περιοδειών στην ύπαιθρο χώρα μέχρι τα Γιαννιτσά, κηρύσσοντας το λόγο του Θεού αλλά και του έθνους⁴⁹.

* * *

Αναμφίβολα το έργο της μυστικής επιτροπής του Κέντρου Βοδενών δεν μπορεί να αποτιμηθεί μόνο από την αλληλογραφία ενός εξαμήνου. Πρόκειται όμως για το πιο σημαντικό εξάμηνο, όπου όλα παίζονταν. Στην περίοδο εκείνη του καλοκαιριού-φθινοπώρου του 1905 θα κρινόταν αν η καθυστερημένη αντεπίθεση του ελληνισμού θα είχε τη δυνατότητα να αναχαιτίσει τη βουλγαρική εξόρμηση που είχε ήδη παρελθόν μιας επταετίας.

Το υλικό της αλληλογραφίας του Κέντρου καλύπτει εντυπωσιακά σε συμπεριγραφή τις πολλές πτυχές κι ιδιομορφίες ενός τιτάνιου αγώνα που βρισκόταν στην πρώτη φάση πριν από την πλήρη ανάπτυξή του στη μεσαία και νότια ζώνη της Μακεδονίας.

Η Έδεσσα κι η περιοχή της, λόγω της ιδιαίτερης γεωπολιτικής θέσης της - με την έννοια της στρατηγικής τοποθεσίας στη διασταύρωση κεντρικών οδών, αλλά και της σκληρής σύγκρουσης Πατριαρχικών και Σχισματικών της περιοχής - αποτελούσε κλειδί στην επέκταση κι επικράτηση προς βορρά και δυτικά της ελληνικής επιρροής. Μια ισχυρή πολιτική και ένοπλη οργάνωση στην πόλη, όπου η θέση του ελληνισμού ήταν ήδη επιβλητική σε αριθμούς και οικονομική δραστηριότητα, θα προωθούσε, με παλμικές κινήσεις προς την αγροτική περιφέρεια, το μήνυμα της ελληνικής αντεπίθεσης.

Αυτό το έργο επωμίσθηκαν καταρχήν οι τρεις άνδρες του Κέντρου κι όλοι εκείνοι που το συνέτρεξαν ή και το στελέχωσαν. Επρόκειτο για έργο που απαιτούσε τεράστιες ηθικές δυνάμεις, αλλά και γνώσεις, για τις οποίες δεν τους είχε προετοιμάσει ούτε το ιατρικό επάγγελμα του προέδρου, ούτε το εκπαιδευτικό ή ιερατικό λειτουργήμα των άλλων μελών. Από τα κείμενά τους, γραμμένα μέσα στη δίνη του αγώνα, φαίνεται ο αγώνας και η αγωνία τους.

Στα πρώτα εκείνα βήματα του Κέντρου υπήρξαν πολλές απογοητεύσεις, απώλειες βασικών στελεχών και έλλειψη επαρκών μέσων. Ασφαλώς θα πρέπει να διατυπώθηκαν και επικρίσεις για την αποτελεσματικότητά του. Με κάποια πικρία ο "Ευμένης" έγραφε στο Δημ. Σάρο, εξ αφορμής διένεξης σχετικά με την αποστολή Έδεσσαίων υποτρόφων στη Θεσσαλονίκη και Αθήνα:

"Ό,τι δυνάμεθα πράττομεν, και πλείον τούτου. Και ενταύθα και αλλαχού. Το εξεύρωμεν, κατηγορούμεθα ως αδιάφοροι και αδρανείς κλπ. Ο Θεός ας μας κρίνει"⁵⁰.

49. "Παρμενίων" προς "Φίλιππον" 9.11.05.

50. "Ευμένης" προς Δημ. Σάρο 27.9.05.

Στο σημείο αυτό ας επιτραπεί η προσωπική αποτίμηση του ιστορικού. Δεν ξέρω εκεί επάνω πώς έκρινε ο Θεός. Ξέρω όμως ότι η Πατρίδα δεν έπραξε στο ακέραιο, ως όφειλε, το καθήκον της αναγνωρίζοντας και τιμώντας τους ανιδιοτελείς εκείνους αγωνιστές της ελευθερίας. Ίσως γιατί κι αυτοί δεν το επιδίωξαν, αρκούμενοι μόνο στην εσωτερική ικανοποίηση ότι έπραξαν το καθήκον τους. Η ιστορική επιστήμη, όμως, επιτέλους σκύβει μεθοδικά, χωρίς αλλότριες σκοπιμότητες και εξάρσεις, να κρίνει με το δικό της γνώμονα δίκαιους και άδικους. Κι αυτό το συνέδριο βάζει το δικό του λιθαράκι προς την κατεύθυνση αυτή.

Όσο για την πορεία του Αγώνα στα τέλη του 1905, αλλά και για το φρόνημα των αγωνιστών, τη στιγμή εκείνη όπου όλα παίζονταν, η πιο παραστατική αποτίμηση προσφέρεται στην προτελευταία έκθεση του "Παρμενίωνα" προς τον "Φίλιππο" στις 11 Δεκεμβρίου 1905.

"Έχομεν όμως δε ελπίδας, ότι τα πάντα θα αποβώσιν υπέρ ημών με όσα και αν φωνασκώσιν οι εν Σοφία. Θα υπερισχύσωμεν ημείς εν τω αγώνι τούτω. Ας διαδίδωσιν όσα και αν θέλωσιν ούτοι: συνενώσεις των διαμαχομένων αρχικομιτατζήδων, συνεννοήσεις και ό,τι γεννά η νοσούσα αυτών φαντασία. Πάσα αυτών ενέργεια, όσον απονενομημένη και αν είνε, θα εύρη πλέον ημάς εγρηγορότας και ετοιμούς να αντιμετωπίσωμεν αυτούς. Παρήλθον οι χρόνοι εκείνοι, εν οίς τον νήδυμον ημείς εκαθεύδομεν και αφίνομεν αυτούς ελευθέρας να εργάζωνται και να οργιάζωσι εγκαθιστάμενοι επί της πατρώας ημών κληρονομίας".

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ "Α"

"Ψευδώνυμα και συνθηματικές λέξεις"

Τοπωνύμια

Βλ.	Βλάδοβο (Άγρας)
Μ.	Μεσημέρι
Ν.	Νάουσα
Οσ.	Όστροβο (Άρμισσα)
Τ.	Τέχοβο
Φλωρεντία	Νάουσα

Ψευδώνυμα

Αγαπητός	Κωνσταντίνος Μαζαράκης (Καπετάν Ακρίτας)
Ακρίτας	Κ. Μαζαράκης
Αλέξανδρος	Αλέξανδρος Μαζαράκης
Ελλόγιμος Φίλος	Γεν. Επιθεωρητής Σχολείων Δ. Σάρος

Ευμένης
Λεωνίδας
Όμηρος
Παρμενίων
Προκόπιος
Σεβασμιώτατος
Φίλατος

Δημ. Ρίζος
Λεωνίδας Τσώρης, οπλίτης
Παπά-Σιβέννας
Αθαν. Φράγκος
Μέλος Κέντρου Νάουσας, ιατρός Περδικάρης
Γεν. Πρόξενος Λάμπρος Κορομηλάς
Αρμόδιος αξιωματικός για το Κέντρο Βοδενών
στο Γ. Προξενείο Θεσσαλονίκης.

Κωδικές λέξεις

εξωτερικοί
ευταξία
καθηγητής
καθηγητής, μικρός
κόκκινοι
καλαμάρια
κομμώσεις
μαθηταί
μπαστούνια
πατριαρχεία
σάκκοι
σπόροι
σχολεία

εθελοντές από Ελληνικό Βασίλειο ή Κρήτη
ντόπιοι πολιτοφύλακες, οδηγοί σωμάτων κλπ.
αρχηγός ελλ. σώματος
αρχηγός μικρού σώματος ή οπλαρχηγός
Τούρκοι (τουρκικές αρχές)
περίστροφα
προφανώς υλικά μεταμφιέσεων, περούκες, γένεια κλπ.
αντάρτες
όπλα
Ελληνική Κυβέρνηση
οπλισμός (:), πολεμοφόδια (:)
σφαίρες
ένοπλα σώματα

Ξένοι όροι

ιβράκια
μιραλάης
νοφούζια

έγγραφα δικαστικής ανάκρισης
συνταγματάρχης, διοικητής Χωροφυλακής
πιστοποιητικά απογραφής/απογραφόμενοι

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β**“Πρόσωπα”**

Όνόματα προσώπων που αναφέρονται στην αλληλογραφία του Κέντρου (από Ιούνιο-Δεκέμβριο 1905) και κατάγονται από την Έδεσσα ή την περιοχή της ή που έδρασαν σ' αυτή (σε παρένθεση η ημερομηνία του σχετικού εγγράφου το οποίο βρίσκεται στην κατοχή του συγγραφέα).

Λόγω της επιβεβλημένης συνωμοτικότητας, το Κέντρο ήταν εξαιρετικά φειδωλό στη δημοσιοποίηση ονομάτων συνεργατών του. Όπου δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία για την ταύτιση του μνημονευμένου προσώπου προστίθεται σε

παρένθεση (α.λ.σ.=άνευ λοιπών στοιχείων).

Αντωνίου, Όλγα Υπότροφος στην Αθήνα (26.9.05).
Βαλάσας, Χριστόδουλος Αποβιώσας δημογέροντας (7.9.05).
Βαλάσα, Περούτσα Χρ. Θυγατέρα Χριστοδούλου. Προτείνεται για υποτροφία στην Αθήνα να σπουδάσει μαιευτική (7.9.05).
Βασδάρης, Ευάγγελος Χαρακτηρίζεται ως “ημέτερος και συμπράκτορας” και μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη για “σπουδαία” αποστολή (25.8.05). (Είναι αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Πράκτορας Β' τάξεως).
Βάνης (α.λ.σ.) “Ημέτερος” εκ Μεσημερίου.
Γαληνίκης, Μιχαήλ Συλληφθείς “ημέτερος”. Ενέργειες για απελευθέρωση από φυλακές Θεσσαλονίκης (22.7, 31.8, 3.7.9, 10.10, 11, 17.12.05).
Γάτσος, Σλιούπκα “Ισχυρός” σχισματικός διαμένων στη Θεσσαλονίκη (3.9.05).
Γάτσος, Μιχαήλ Σχισματικός, δολοφόνος Μιχ. Θεοδώρου (8.8.05).
Γάτσου, Αφροδίτη Προτείνεται για υποτροφία σε παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης (7.9.05). Αργότερα διέπρεψε ως δασκάλα στο Παρθεναγωγείο Έδεσσας (προφορική μαρτυρία Γ. Τουσίμη).
Γιαννάκης, (Στέργιος) Δολοφονήθηκε μαζί με άλλους 7 στο Πόδος από σχισματικούς Φεβρ. 1905. Κατάγεται από το Μεσημέρι. Είναι αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Πράκτορας Γ' τάξεως (4.7.05).
Γιαννάκης, Γιώργος Γιος δολοφονηθέντος Γιαννάκη. Μαθητής Υποδιδασκαλείου. Ζητά περίστροφο (4.7.05).
“Γρηγόρης” (α.λ.σ.) Ψευδώνυμο απεσταλμένου Καπετάν Ακριτά Γρηγορίου Νικοπούλου, δεκανέα εκ Κορίνθου. Δρα και κινείται στην Έδεσσα - περιοχή Οστρόβου. Συλλαμβάνεται και μετάγεται Θεσσαλονίκη (7, 24.8, 2.9, 12, 13.10.05).
Ζάννας (Δημήτριος) Ιατρός Θεσσαλονίκης. Επίκληση βοήθειας του. Σχέσεις με Καϊμακάμη Βοδενών (24.8.05).
Θεοδώρου, Μιχάλης “Θερμουργός και πιστότατος Έλληνας”. Από τα βασικά στελέχη της ελληνικής δράσης στην Έδεσσα. Δολοφονείται από σχισματικούς Αύγ. 1905 (8, 24.8, 6, 22.9.05).
Θεοδώρου, Γεώργιος, Γιος Μιχάλη. Προτείνεται να σταλεί Αθήνα ως υπότροφος (6, 22.9.05).

- Καϊμακάμης Βοδενών (α.λ.σ.)
Καλημέρκας, Λάζαρος Σχέσεις με Βουλγάρους, Ρώσο σύνδεσμο, γιατρό Ζάννα (24.8, 12.10.05).
14-15 ετών. Προτείνεται από Κέντρο και Ακρίτα για Σχολή Ευελπίδων. Γόνος "καλής ενταύθα οικογενείας" (13.8, 3.5.9.05). Αργότερα έγινε αξιωματικός του Ελλην. στρατού.
- Κάρτας, Χρήστος Οπλίτης σώματος Ακρίτα. Κατάγεται από το Βλαδόβο (7.7.05). (Είναι αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Οπλίτης).
Συνεργάτης Κέντρου Β (3.9.05).
- Κερεστενζής, Χρίστος του Γεωργίου "Αφοσιωμένος ημέτερος" (23.8, 13.9.05).
- Κολάσας (ή Κολιάσης), Χρίστος "Λεωνίδας"
Ψευδώνυμο του Λεωνίδα Τσώρη, οπλίτη σώματος Ακρίτα, (28.7.05).
- Μήτσης (α.λ.σ.) Από Προφ. Ηλία. "Δολοφονηθείς ημέτερος" στη Γκολασάνη, Λευκάδα. Ενέργειες Κέντρου για προστασία δύο ορφανών του (17, 24.8, 3, 7.9.05).
- Μήτσης (α.λ.σ.) Εξ Οστρόβου. Αποστολή στη Θεσσαλονίκη για συνεννόηση με Προξενείο (17.8.05).
- Μπάπκας, Γεώργιος του Γρ. Εκ Βλαδόβου. Μαθητής. Υπότροφος Κοινότητας Βοδενών σε Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης. Γόνος οικογενείας που καταστράφηκε "χάριν εθνικού ιδεώδους" (21, 29.9.05).
- Μπόνος, Κωνσταντίνος Εχρημάτισε οπλίτης Κέντρου Β. Να βοηθηθεί να βρει εργασία στο Ελληνικό κράτος (23.8.05).
- Μποσνάκης (α.λ.σ.) Μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη για να υπερασπισθεί 12 συλληφθέντες Μεσημεριώτες (17.8.05).
- Μπούδας Χρήστος Εκ Βλαδόβου. Φέρεται να οργανώνει σώμα ενόπλων εκ Βλαδόβου (5, 7.7.05). Αντιφατικές απόψεις Κέντρου Β και Ακρίτα για δράση και δυνατότητά του (31.8 και 2.9.05).
- Νουρή Τούρκος αστυνόμος Βοδενών. Σχέσεις με Κέντρο Β (7.7.05).
- "Οδυσσεάς" (α.λ.σ.) Πράκτορας ή ένοπλος Βοδενών ή περιοχής. Διαχειρίζεται χρήματα επί μηνιαίας βάσης (5.8.05). Ι. Χατζηνίκος.
- Ούτας, Χριστόδουλος "Εκ των θερμών ζηλωτών των πατρίων και καλός πατριώτης" (23.8, 11, 18, 27.9.05).

- Ούτας, Δημήτριος Γιος Χριστοδούλου. Υπότροφος για Θεσσαλονίκη. (11, 18, 27.9.05). Προτείνεται ομοφώνως υπό Εφορείας Σχολείων, Δημογεροντίας και ιατρού Ρίζου.
- Ούτα, Μαρία Κόρη Χριστοδούλου. Προτείνεται για υποτροφία (11, 18, 27.9.05).
- Παπαδόπουλος, Δημ. (ή Τούσης) "Ημέτερος". Πήρε μέρος σε συμπλοκή με τέσσερις σχισματικούς. Τραυματίστηκε. Συνελήφθηκε από Τούρκους κι οδηγήθηκε στις φυλακές Θεσσαλονίκης. Έντονες προσπάθειες Κέντρου για απελευθέρωσή του (30.6, 22.7, 7, 31.8.05). (Είναι αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Οπλίτης).
- Παπα-Τρύφων Ιερέας Μεσημερίου. Μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη για υπεράσπιση συλληφθέντων 12 Μεσημεριωτών (17.8.05). (Είναι αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Πράκτορας Γ' τάξεως).
- Παπα-Χρήστος Ιερέας Μεσημερίου κρατείται στις φυλακές Θεσσαλονίκης (10.7.05).
- Πάρτσιος (α.λ.σ.) Εκ Βλαδόβου. Προφανώς συνεργάτης Κέντρου Β. (21.10.05).
- Πέιος (Πέγιος), Γεώργιος Εκ Βλαδόβου (και Εδέσσης;). Αγωνιστής, μέλος της Εσωτερικής Οργάνωσης από το Νοέμβριο 1904 στην υπηρεσία του Κεντρικού Κομιτάτου (Καλαποθάκη) και του Κέντρου Β (17.6.05) και επιστολή ιδίου από 16.6.05. (Είναι αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Πράκτορας Γ' τάξεως).
- Πέτσος, Γούσης Συνεργάτης Κέντρου. Αναλαμβάνει αποστολές προς Θεσσαλονίκη και Νάουσα.
- Προκοπίου (ή Πρώιος), Πέτρος Σκοτώθηκε σε συμπλοκή με στρατό (4, 7.7.05). (Είναι αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Οπλίτης).
- Ραδίτσης, Γρηγόριος Εκπαιδευτικός αστικής σχολής σε Θεσσαλονίκη (εκ Βοδενών ή περιοχής;) (7.7.05).
- Σερμπετζής, Δημήτριος Ι. Επιστάτης σχολείων Εδέσσης. Μάρτυς σε δίκη Γαληνίκη (17.12.05).
- Σπίθας (α.λ.σ.) Μεταφέρει πυρομαχικά ("σπόρο") (4.7.05).
- Σταφίδας, Κώτσιος Εκ Τεχόβου. Εποχή οξείας τρομοκρατίας κομιτατζήδων, "μόνος εναπομείνας πιστός ημέτερος". Αιτείται περίστροφο (4.7.05).
- Στέφανος, Μητροπολίτης Περιοδεία στα Γιαννιτσά (22.7.05).
Βοδενών

- Τάνου, Χρίστος
 Τζαμάλης (α.λ.σ.)
 Τζανέσης, Βάνης
 Τουσίμτσι, Καλλιόπη
 Τρυμιάνης Γεώργιος Ιω.
 Τσαούσης, Αντώνιος
 Τσαούσης, Αθαν.
 Τσίτοκας, Ιω.
 Φώτης (α.λ.σ.)
 Χατζηνίκου, Νίκος
 Χατζής (α.λ.σ.)
 Χατζής Εφένδης
- Εκ Γιαννιτσών, μάρτυρας στη δίκη Γαληνίκη (17.12.05).
 Εκ Βλαδόβου. Αντιφατικές εκτιμήσεις για δραστηριότητα του Κέντρου και Ακρίτα (31.8. και 2.9.05).
 Ισχυρός σχισματικός Βοδενών. Κέντρο προγραμματίζει ενέργεια εναντίον του (3.9.05).
 Πρόταση για μερική υποτροφία σε Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης (7.9.05).
 "Καλής ενταύθα οικογενείας" γόνος. Προτείνεται για Σχολή Ευελπίδων από Κέντρο και Ακρίτα (3, 22.9.05).
 Εκ Πόδος. "Ημέτερος". Συνελήφθη για μεταφορά τροφίμων σε ελληνικό αντάρτικο σώμα και φυλακίσθηκε στη Θεσσαλονίκη (10.7, 23.9.05).
 Εκ Μεσημερίου. Παλαιός αντάρτης. Θύμα απόπειρας δολοφονίας του μέσα στην Έδεσσα από σχισματικό Τσαρκόβιανης (22.10, 2.11.05).
 Σκοτώθηκε σε συμπλοκή με το στρατό (4.7., 7.8.05). (Αναφέρεται αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος Τσίτσιος (Βλάχος) Ιωάννης).
 Σημαντικός συνεργάτης Κέντρου, εξ Αρνίσσης. Του χορηγήθηκε περίστροφο (30.6.05).
 Ανεπιός Εφόρου ελληνικών σχολείων. Οπλίτης σε αντάρτικο σώμα. Συνελήφθη και μετήχθη στη Θεσσαλονίκη. Με ενέργειες Κέντρου απελύθη (7.7, 13, 21.10.05). (Υπάρχει αναγνωρισμένος Μακεδονομάχος ως Πράκτορας Β' Τάξεως με το ίδιο όνομα γιος του Ευαγγέλου).
 Αρχηγός Κομιτατζήδων εκ Μεσημερίου. Σκοτώθηκε σε συμπλοκή με τουρκικό στρατό (30.6.05).
 Οθωμανός δικηγόρος Εδέσσης προσελήφθη από Κέντρο (30.6, 7.7.05).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΩΦΟΣ

Η ΒΕΡΟΙΩΤΙΣΣΑ ΔΑΣΚΑΛΑ ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ ΚΑΙ Η "ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ" ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Με την ανακοίνωσή μου αυτή θα προσπαθήσω συγχρόνως να δώσω και μερικά στοιχεία για την εκπαίδευση στη Βέροια στα τέλη του 19ου αιώνα και κυρίως στην Έδεσσα στην αρχή του 20ού (1912-1931), με αφορμή και πυρήνα της έρευνας τη ζωή και τη δράση της Βεροιώτισσας δασκάλας Καλλιόπης Δημητριάδου, της οποίας έχω και το προσωπικό αρχείο.

1. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ. ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ. ΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΤΟΥΣ

Ας βρεθούμε, λοιπόν, στη Βέροια του 1851, οπότε γεννήθηκε ένα αγόρι, το οποίο βαπτίστηκε με το όνομα Μερκούριος (που ήταν, και είναι και τώρα, συνηθισμένο στην πόλη, όπως και τα κύρια ονόματα Μανώλης, Αντώνης, Αργύρης, Ελισάβετ, Αικατερίνη κλπ.), το οποίο είναι γνωστότερο με τον τύπο Μέρκος (παλιότερα Μέρκουσ). Το όνομα αυτό είναι, βέβαια, διαδεδομένο σε πολλά μέρη της χώρας και της Μακεδονίας πιά συγκεκριμένα, όπως διαπιστώνομε από τις ειδικές μονογραφίες, για τα κύρια νεοελληνικά ονόματα, των Αθανασίου Μπούτουρα, Μαν. Τριανταφυλλίδη κ.ά.

Η πατρική οικογένεια του Μέρκου Δημητριάδη δεν ήταν ευκατάστατη, οικονομικά. Μαθήτευσε στην "Αστική Σχολή" της Βέροιας και, μάλλον, δεν θα πρέπει να συνέχισε τις σπουδές του στη Θεσσαλονίκη. Κατόπιν, σε ηλικία 18 ετών, άρχισε να διδάσκει (το 1869), ως "υποδιδάσκαλος" και στη συνέχεια ως δάσκαλος, στη στοιχειώδη εκπαίδευση της γενέτειράς του (στη "Δημοτική Σχολή") ή ως δάσκαλος της μουσικής, με μισθό 28-30 (χρυσές) λίρες Τουρκίας, τη σχολική περίοδο, μέχρι το 1907. Όπως μου έλεγε η κόρη του) Καλλιόπη Δημητριάδου, ο πατέρας της είχε παράπονα από την ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα, γιατί αδικήθηκε, αν και προσέφερε πολλά, ως διδάσκαλος και ως ψάλτης στην εκκλησία του πολιούχου της Βέροιας, δηλαδή του όσιου Αντωνίου, του νέου, του Βεροιώτη.

Ο Μέρκος Δημητριάδης παντρεύθηκε με τη Βεροιώτισσα Ελένη Αργυρίου και απέκτησε τρία παιδιά, την Καλλιόπη, που γεννήθηκε το 1880, την Ευφημία (αποκαλούμενη, χαϊδευτικά, Έλλη), που ήταν δύο χρόνια νεώτερη, και τελευταίον τον Αργύρη.

Η Καλλιόπη από μικρή έδειξε εξαιρετική φιλομάθεια. Αυτή η διάθεσή της συνεχίστηκε σ' όλη τη ζωή της. Μία ένδειξη είναι, προφανώς, ότι έμαθε, μονάχη της, με μέθοδο χωρίς δάσκαλο, τη γαλλική γλώσσα. Τόση δε ήταν η δίψα, καλύτερα η μανία της, για διάβασμα, ώστε ο πατέρας της αναγκάστηκε να κλειδώσει την προσωπική βιβλιοθήκη του, γιατί η κόρη του ξημέρωνε διαβάζοντας (και,